

LÉTEZIK-E SZABADSÁG KISEBBSÉGI KÜLÖNJOGOK NÉLKÜL? FORDULAT A LIBERÁLIS SZEMLÉLETBEN

Will Kymlicka¹ : Multikulturális állampolgárság, avagy a kisebbségi jogok liberális elmélete. Oxfordi Egyetemi Könyvkiadó, 1995

A bevezető elé

Vannak könyvek, amelyek nem csupán új tudnivalókkal ismertetnek meg bennünket, de gondolkodásra és írásra is ösztönöznek. Kymlicka műve mindenképpen ebbe a csoportba tartozik. Amikor elkezdtem írni Kymlicka könyvéről, két cél lebegett előttem, egyrészt szerettem volna megismertetni a magyar olvasóközönséget ezzel a remek és újszerű művel, amely idén látott napvilágot, másrészt tollba mondani gondolataimat, amelyek a könyv olvasása közben fogantak. Ilyetén írásom a könyv kivonatos ismertetésén túl saját gondolataimat és példáimat is tartalmazza, úgy is fogalmazhatnék, hogy Kymlicka gondolatainak fonalát helyenként magam szőttem tovább.

Bevezető

A második világgéést követően a nemzetközi szervezetekben, az ENSZ-ben és a legbefolyásosabb nyugati demokráciákban a kisebbségvédelem évtizedekig másod-harmadrangú kérdésnek számított. A nemzeti kisebbségek jogai, alkotmányos helyzete a közelmúltig az adott országok kizárólagos belügye volt. A nemzetközi politikai színtéren az egyetemes emberi jogok biztosítására helyezték a hangsúlyt, mondván, hogy ezen jogok tiszteletben tartása egyúttal a kisebbségek védelmét is szavatolja. A nemzeti kisebbségeknek pedig nincs joguk, de szükségük sem speciális kisebbségi jogokra. A hátrányos megkülönböztetés tilalmán túl a nemzetközi jog nemigen biztosított különjogokat a nemzeti kisebbségek számára (anyanyelvi iskoláztatás, politikai szervezőség, nyelvhasználat, kisebbségi sajtó stb.). A kétpólusú világ megszűnésével, Kelet-Európa demokratizálódásával a kisebbségek helyzete és jogai mind gyakrabban kerültek az érdeklődés homlokterébe és a viták kereszttüzébe – elsősorban Európában. Újabban számos nemzetközi egyezmény tartalmaz kisebbség-

védelmi cikkelyeket, hovatovább több egyezmény és nemzetközi szerződés pedig kizárólag a kisebbségek jogait taglalja.²

Mindazonáltal a kisebbségek anyaországai és a kisebbségi szervezetek, illetve pártok kisebbségi különjogokat, kollektív kisebbségi jogokat és bizonyos fokú önrendelkezést követelnek, és ezen jogok nemzetközi érvényesítéséért harcolnak. Ezzel szemben a nemzeti kisebbségeknek otthont adó államok és a vezető nyugati demokráciák többsége ezt elutasítja, és legfeljebb az egyéni kisebbségi jogokat ismeri el. *A kisebbségi különjogok, a kollektív jogok és a kisebbségi önkormányzatok vehemens ellenzői leggyakrabban a politikai liberalizmus elméletére támaszkodnak, amely a polgárok egyenjogúságát, az egyének szabadságát és jogait hangsúlyozza csoport-hovatartozásuktól függetlenül. A liberálisok szerint sérti az egyenlőséget és az egyén szabadságát, ha a nemzeti kisebbségeknek különjogokat biztosítanak, illetve ha elismerik a kisebbségek kollektív jogait.* Ez a szemlélet a gyakorlatban kitűnő szellemi háttérrel biztosít a kisebbségek eltérő nyelvének, kultúrájának és hagyományainak az elsorvasztásához. Mert ha, mondjuk, Romániában minden polgár diszkrimináció nélkül, egyenlő feltételek mellett tanulhat tovább a román tanyelvű egyetemen – ettől még nem lesznek egyenrangúak a román és a magyar anyanyelvű állampolgárok; az előbbi az anyanyelvén fejezi be az egyetemet, az utóbbi azonban egy rákényszerített idegen nyelven teszi ugyanezt. Az egyetemi tanulmányok a román hallgatónak a román kultúra elmélyítését, a magyar hallgatónak a magyar kultúra részbeni feladását eredményezik. Tehát a formális egyenlőség nem egyéb, mint a többségi kultúra, nyelv stb. ráerőltetése a nemzeti kisebbségek tagjaira.

Ezen a ponton elérkeztünk Will Kymlickához, aki nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy alapjában ingassa meg azt a már dogmává izmosodott felfogást, amely a politikai liberalizmus és a kisebbségi különjogok, valamint az egyéni szabadságjogok és a kollektív kisebbségi jogok összeférhetetlenségét hirdeti. *Kymlicka megkísérli bebizonyítani, hogy a liberális demokrácia, az egyenlőség és az egyén szabadsága egyenesen megköveteli a nemzeti kisebbségek pozitív megkülönböztetését!* Voltaképpen Kymlicka tollából megszületett az első liberális elmélet a kisebbségi jogokról.³

A szerző megállapításaival persze lehet vitatkozni, és talán kell is, de az nem kérdéses, hogy gondolatmenete, érveinek logika egysége és ereje azokat is gondolkodásra ösztönzi, akik a politikai liberalizmus és a kisebbségi különjogok első hallásra bizarr nászát teljesen elvetik. Meggyőződésem, hogy Kymlicka műve korszakalkotó munka, amely akár új fejezetet is nyithat a kisebbségvédelem viszontagságos történetében. Mert ha Kymlickának történetesen igaza van, és ha a liberalizmus és a kisebbségi (egyéni vagy kollektív) jogok között nincs alapvető ellentmondás, akkor ebből logikusan következik, hogy a nemzeti kisebbségek követeléseivel szembeni merev és hagyományos elzárkózás (amelyet az egyéni szabadságjogok védelmével igazolnak) csupán nagyhatalmi álca, amely voltaképpen Franciaország, az USA és az Egyesült Királyság lappangó és megoldatlan kisebbségi problémáit igyekezett palástolni.

A liberális hagyomány átértékelése

A kortárs liberális gondolkodók többségét nem foglalkoztatja az etnikai és nemzeti kisebbségek jogainak kérdésköre, azon kevesek pedig, akik hangot adtak véleményüknek, általában ellenzik, hogy a nemzeti kisebbségek különjogokat élvezzenek; szerintük a megtűrés politikája a helyes megoldás. Ez azonban nem mindig volt így. A XIX. században és a két világháború között a liberális elmélet kiemelt helyen foglalkozott a kisebbségi jogok kérdéskörével. *A kisebbségi különjogok sokkal inkább részei a liberális hagyománynak, mint a „megtűrés politikája”*. De ha ez így van, akkor miként vált uralkodóvá az a nézet, amely az egyéni emberi jogokkal összeegyeztethetetlennek tartja a kisebbségi különjogokat?

A liberális hagyomány igen sokszínű, ami a kisebbségek megítélését illeti. Így például a XIX. század folyamán uralkodó volt az a liberális szemlélet, hogy az többnemzetiségű birodalmakban (Osztrák–Magyar Monarchia, Török Birodalom és Oroszország) elnyomják a nemzeti kisebbségeket. Elnyomáson pedig nem csupán az állampolgári és politikai jogaik elnyomását értették (mert ezen a téren a többségi nemzetek sem voltak jobb helyzetben), hanem a „nemzeti önrendelkezés”, „nemzetiségi önkormányzat” megtagadását és elnyomását. *Ezen liberális nézet szerint a „nemzetiségi önkormányzat” az egyéni jogok szükséges velejárója. „Hiszen a szabadság gyökerei, a szabadság bázisa a nemzetiségi csoport autonómiájában található”*. Ez a liberális nézet a legtisztábban Wilhelm von Humboldt és Giuseppe Mazzini műveiben fogalmazódott meg, akik kimondták, hogy az egyéniség fejlődése elválaszthatatlan a nemzeti hovatartozástól, mert a választás többek között a nyelv és a kultúra függvénye. *A liberálisok másik tábora, John Stuart Mill-lel az élen, elképzelhetetlennek tartotta a szabad demokratikus intézményrendszer kiépítését a többnemzetiségű országokban. Szerintük a közös hagyományok, a közös nyelv és kultúra elengedhetetlen feltétele a képviselői elven működő demokráciáknak. Ebből adódóan a nemzeti kisebbségeket (ha kell, erőszakkal is) asszimilálni kell, illetve a határokat úgy kell módosítani, hogy etnikailag tiszta államok keletkezzenek.*⁴ Kymlicka szerint ez utóbbi liberális nézet elterjedéséhez sokban hozzájárult a brit gyarmatosítási politika is, amely a többnemzetiségű kolóniákon is a brit intézményrendszert kívánta meghonosítani, amely intézményrendszer pedig inkább sajátosan angol volt, mintsem liberális. Ezen angol intézmények jól funkcionáltak a meglehetősen homogén Nagy-Britanniában, de a többnemzetiségű gyarmatokon nem volt létjogosultságuk. Tehát sok liberális gondolkodó képtelen volt megkülönböztetni a liberalizmust és annak sajátos brit gyakorlatát. A kisebbségvédelem liberális megítélése szempontjából hasonlóan káros volt a francia és az amerikai példa is, ezekben az országokban a mai demokratikus intézmények kiépítése a másság kipusztításával párhuzamosan folyt.

A mai liberális gondolkodók elutasító álláspontját, illetve hallgatását Kymlicka több más tényezővel is magyarázza. Ezek közül kiemelkedik a Népszövetség kisebbségvédelmi mechanizmusának az összeomlása,⁵ és a faji megkülönböztetés felszámolása az USA-ban.⁶ Mindazonáltal Kymlicka szerint a liberális gondolkodók elutasító viszonyulása a kisebbségi különjogok és a kisebbségek autonómiával szemben credendően igazságtalan.

A kulturális sokszínűség kihívása

A szerző már műve bevezetőjében igyekszik rámutatni a kisebbségi probléma jelentőségére és súlyára. *A hidegháború utáni legvéresebb konfliktusok háttérében leginkább a megoldatlan nemzeti, etnikai kérdések állnak. Akár tetszik, akár nem, földünk országainak óriás többsége nemzeti-etnikai szempontól tarka. Különböző kultúrák, nyelvek élnek egymás mellett, keverednek egymással. A nemzeti és etnikai kisebbségek pedig mind hangosabban követelik jogaikat, amelyekkel nemzeti-etnikai sajátosságukat, sajátos kultúrájukat kívánják megőrizni. Kit illetnek meg ezek a jogok, és meddig terjedhetnek? Olyan kihívás ez, amelyre a liberális demokrácia elmélete még nem nyújtott kielégítő választ. Az egyetemes emberi jogok tiszteletben tartása (szólás-, gyűlekezési, lelkiismereti szabadság, választójog stb.) képtelen maradéktalanul szavatolni a kisebbségek önazonosságának, kultúrájának a megőrzését. Az egyetemes emberi jogi normák segítségével a többnemzetiségű, többkultúrájú országokban felmerülő kérdéseket egyszerűen képtelenség megválaszolni. Ilyen kérdések például: mely nyelvek legyenek hivatalos használatban a törvényhozás, az igazságszolgáltatás és a közigazgatás területén? Jogosultak-e a nemzeti kisebbségek államilag támogatott anyanyelvű iskoláztatásra? Az ország közigazgatási felosztásakor figyelembe kell-e venni a lakosság nemzetiségi arányait? A politikai és egyéb tisztségek betöltésénél kell-e ügyelni a nemzetiségi arányokra?*

A kulturális sokszínűség eredete

„Nemzeti kisebbségek” és „etnikai csoportok”

A multikulturális (többnemzetiségű) országokban élő különböző kulturális csoportokat (kisebbségeket) Kymlicka két részre osztja: egyfelől „nemzeti kisebbségekre”, másfelől „etnikai csoportokra”. Míg az első kategóriába azok az őslakos, korábban önállósággal rendelkező, illetve többségi pozícióban levő csoportok tartoznak, amelyek önhibájukon kívül – gyarmatosítás, hódítás vagy területcsere folytán – kerültek kisebbségbe, addig a második fogalom a különböző bevándorlókat, vendégmunkásokat foglalja magában. Az első csoportba tartoznak például az észak-amerikai indiánok és eszkimók, az USA spanyol ajkú őslakosai (azokon a területeken, melyeket az USA 1846 után hódított el Mexikótól), a kisebbségi sorban élő kárpát-medencei magyarok, a kosovói albánok, a horvátországi szerbek stb. stb. Ezzel szemben a németországi török vendégmunkások, az észak-amerikai gazdasági bevándorlók, a szlovéniai szerbek és bosnyákok „etnikai csoportot” alkotnak.

Ez a megkülönböztetés meghatározó jelentőségű Kymlicka elméletében, hiszen a fent említett két csoportnak eltérőek a céljai és érdekeik. A „nemzeti kisebbségek” általában kisebb vagy nagyobb fokú autonómiát, önrendelkezést követelnek, ennek segítségével kívánják fenntartani közösségük különbözőségét és különállását. Ettől eltérően az etnikai csoportok csupán nemzeti sajátosságaik megtűrését követelik a többségi társadalomtól, valójában céljuk a többségi társadalomba való integrálódás, beilleszkedés. Attól függően, hogy területén nemzeti kisebbségek vagy „etnikai csoportok” élnek, Kymlicka a multikulturális

országokat „többnemzetiségű”, illetve „etnikailag tarka” államokra osztotta. Ugyanakkor elismerte, hogy egy ország lehet egyidejűleg „többnemzetiségű” és „etnikailag tarka”, azaz élhetnek benne „nemzeti kisebbségek” és „etnikai csoportok” egyszerre. *Ennek a felosztásnak azért van nagy jelentősége, mert a szerző szerint más(több) kisebbségi jogok illetik meg a „nemzeti kisebbségeket” és más(kevesebb) az „etnikai csoportokat”.*

A különböző csoportspecifikus jogok

A különböző csoportjellegzetességeket, a különbözőségeket csakis úgy lehet megőrizni, ha a csoportoknak különjogokat biztosítunk. Ezek a különjogok csoportspecifikusak, azaz nem minden állampolgár számára biztosítottak, csupán a nemzeti és etnikai kisebbségeknek. Kymlicka három csoportba sorolja ezeket a jogokat. Az első csoportba az önkormányzati jogok tartoznak. Az önkormányzati jogokon a szerző a különböző autonómiákat érti, amelyek biztosítják a kisebbség számára, hogy bizonyos kérdésekben (elsősorban a kultúra, az oktatás, a földtulajdonlás, az igazságügy és a helyi közigazgatás) önállóan dönthessen. Az önkormányzat biztosításával megakadályozható, hogy a többség a demokratikus intézményekben leszavazza a kisebbséget, és rákényszerítse a többség akarátát. Az önkormányzati jogok az állam föderalizálásával is biztosíthatók, ebben az esetben az állami jogosítványok megoszlanak a központi kormányzat és a különböző regionális egységek között (tagállamok, tartományok, kantonok). Természetesen a föderalizmus csakis akkor jelenthet autonómiát a kisebbség számára, ha a föderális egységben a kisebbség alkotja a többséget. Példaként megemlíthető a kanadai Quebec tartomány, ahol a Kanadában kisebbségben levő franciák alkotják a többséget, de ugyancsak megemlíthetnénk a francia és olasz kantonokat Svájcban, vagy a Puerto Ricó-i „Commonwealth”-et az Amerikai Egyesült Államokban. A föderalizmust mint megoldást elutasítók leginkább avval érvelnek, hogy a jogosítványok ilyen megosztása az állam destabilizálásához, kiváláshoz vezetne. Álláspontjukat legtöbbször Csehszlovákia, a Szovjetunió és Jugoszlávia példájával támasztják alá. Anélkül, hogy bővebben tárgyalnánk ezt a kérdést, két ellenérvet hadd említsek. Először is ezek az országok csupán formális jogi szempontból voltak szövetségi államok, hiszen a hatalom nem volt megosztva a szövetségi kormány és a tagköztársaságok között, az mindvégig az egységes kommunista pártok kezében volt. Tulajdonképpen a párvezetőségekben történt törés vezetett a felbomláshoz. Másodsor pedig (ez leginkább Jugoszláviára érvényes) éppen a szövetségi államberendezés felszámolását célzó központosítás gerjesztett leginkább az elszakadási törekvéseket.

Kymlicka szerint a csoportspecifikus jogok, főleg az önkormányzat, inkább erősítik a nemzeti kisebbségek lojalitását, mintsem az elszakadási törekvéseket táplálják. Az egységes Svájc talán fenn sem maradhatott volna, ha az olasz, német és francia nyelvű népcsoportok nem rendelkeznek jelentős önkormányzattal. Mindazonáltal a központi és helyi hatalom közötti egyensúly kialakítása korántsem könnyű. Persze a föderalizmuson kívül a kisebbségek önkormányzati jogai úgy is biztosíthatók, hogy bizonyos állami jogosítványokat, ha-

tásköröket olyan alacsonyabb közigazgatási egységekre ruháznak át (városok, községek, helyi közösségek), melyeket a kisebbség képviselői irányítanak.

A csoportspecifikus jogok második csoportját az ún. *etnikai jogok* alkotják. Kymlicka ebben a csoportba azokat a jogokat sorolja, amelyek biztosítják a kisebbségek számára különbözőségeik ápolását, de (szerinte) elsősorban nem a nemzeti sajátosságok tartós megőrzését célozzák, hanem sokkal inkább a kisebbség zökkenőmentes beolvadását, integrálódását a többségi társadalomba. Szerintem ez a megállapítás elnagyolt, és leginkább az észak-amerikai gyakorlatot tükrözi, amely ebben az esetben nem általánosítható. Hiszen az etnikai jogok igenis elősegíthetik a nemzeti kisebbségek megmaradását, még akkor is, ha önmagukban gyakran kevésnek bizonyulnak, és nem alkalmasak a nemzeti identitás, elsősorban az anyanyelv megőrzésére. Ide sorolhatnánk a hagyományápoló nemzeti egyesületek működését, a nemzeti ünnepek megünneplését, az anyanyelv fakultatív tanulását, a hagyományos viseletek szabad használatát, különböző kivételezéseket (például a zsidók számára a szombati szünnapot stb.).

A jogok harmadik csoportjába az úgynevezett *különleges képviseleti jogok* tartoznak. Ezek a jogok arra hivatottak, hogy a kormányzati szervekben biztosítsák a kisebbségek képviseletét abban az esetben is, ha egyébként a választási rendszer révén nincsenek biztosítva. Köztudomású, hogy a választási törvények fonákságai miatt számos társadalmi csoport egyáltalán vagy számarányait nem tükröző módon van képviselve a kormányzati szervekben, illetve a törvényhozásban. Ezt elkerülendő, egyes társadalmi csoportok képviseletét törvények írják elő, még akkor is, ha a leadott szavazatok alapján ezen csoportok képviselő nélkül maradnának. A „különleges képviseleti jogok” gyakran kiegészítik az önkormányzati jogokat, hiszen a jelenlét a központi kormányzatban megakadályozhatja, hogy úgymond felülről korlátozzák a különböző kisebbségi autonómiák jogkörét. Ez különösen hatásos akkor, ha a képviseleti jog párosul az ún. egyetértési vagy kötelező véleménynyilvánítási joggal. Magyarán ez annyit jelent, hogy a nemzeti kisebbségek képviselői beleszólhatnak minden olyan döntésbe, amelyet a központi kormányzat hoz és a kisebbségek helyzetét érinti. Kymlicka gyakorlati példái Észak-Amerikából valók, de ehhez hasonló megoldásokra közvetlen környezetünkben is találhatunk példákat. A nemzeti kisebbségek különleges képvisellete a legkövetkezőtesebben talán a Szlovén Köztársaságban biztosított, ahol az alkotmány 64. szakasza kimondja, hogy az olasz és a magyar kisebbség számára kötelezően fenntartanak egy-egy parlamenti mandátumot, és hogy ezeket a képviselőket a két kisebbség tagjai választják. A szlovén alaptörvény még ennél is tovább megy, amikor úgy rendelkezik, hogy a kisebbségek helyzetét rendező jogszabályok elfogadásakor ezen parlamenti képviselőknek „egyetértési joga” van. Mivel a szlovén alkotmány és törvények kulturális és személyi autonómiát biztosítanak a két nemzeti kisebbségnek, a szlovén példát említhetjük úgy is, mint a Kymlicka által felvázolt háromfajta kisebbségi jog ötvözetét, vagyis a kisebbségek különbözőségét több lépcsőben védik az eltérő „csoportspecifikus jogok”. Hasonló elveken nyugszik a magyar kisebbségi törvény is, de ez a jogszabály már kevésbé következetes, és lehetővé teszi, hogy a kisebbségi képviselők és önkormányzatok megválasztásánál a többségi nemzet képviselői is

voksoljanak. Ez a gyakorlatban azt is credmnyezheti, hogy a kisebbségek képviseletét a többség által megválasztott személyek lássák el.

Végül, de nem utolsósorban Kymlicka szerint az önkormányzati jogok és a különleges képviseleti jogok csupán a nemzeti kisebbségeket és nem az etnikai csoportokat illetik meg, ezen utóbbi csoport kizárólag az etnikai jogokra tarthat igényt. Ennek indoklását később fejtem ki.

Egyéni és kollektív jogok

A fent említett „csoportspecifikus jogokat”, azaz nemzetiségi különjogokat sokan a kisebbségek kollektív jogai közé sorolják. Számos liberális gondolkodó teljes egészében elutasítja annak lehetőségét, hogy egyes személyek csoport-hovatartozásuk alapján olyan jogokat élvezzenek, melyeket a többi állampolgár nem élvezhet. Szerintük az ilyen megkülönböztetés szemben áll az egyéni szabadsággal és egyenlőséggel, előtérbe helyezi a közösséget az idividummal szemben. Kymlicka szerint ez a merev álláspont mindenekelőtt a csoportspecifikus jogok téves értelmezéséből ered. Ezen jogok pártolói és ellenzői egyaránt szívesen sorolják ezeket a kollektív jogok csoportjába. Mint ismeretes, a kollektív jogok igen heterogének, ide tartozik sok minden, a „tisztá környezetre való jogtól” kezdve a „szakszervezeti jogokig”. A kollektív jogokat közösségek gyakorolják, az egyéni jogokat pedig egyének, így sokak szerint a kollektív és egyéni jogok ellentétbe kerülhetnek egymással. A liberálisok szerint pedig elfogadhatatlan az egyéni jogok ilyen korlátozása. Ezzel szemben Kymlicka szerint a csoportspecifikus jogok zöme nem áll ellentétben az egyéni jogokkal, sőt kiegészíti őket, attól függetlenül, hogy a csoportspecifikus jogokat a kisebbséghez tartozó egyén vagy történetesen maga a kisebbségi közösség gyakorolja. Ezen a helyen elérkeztünk Kymlicka liberális kisebbségjogi elméletének a legsarkalatosabb pontjáig. Kymlicka ugyanis megkísérli újraértelmezni a kisebbségi jogokat, és feloldani az egyéni és kollektív kisebbségi jogok közötti hagyományos ellentétet. Azaz Kymlicka nem feloldja az ellentétet, hanem átvágja. Szerinte ugyanis a csoportspecifikus jogok eddigi felosztása kollektív, illetve egyéni jogokra, zavart keltő és megtévesztő, csupán arra jó, hogy a kisebbségi követeléseket mester-ségesen szembeállítsa az egyetemes emberi jogokkal és szabadságjogokkal. A szerző szerint új kifejezésekre, új felosztásra van szükség, amelyek pontosabban kifejezik a kisebbségi különjogok természetét és hatásait.

„Belső korlátozás” és „külső védelem”⁷

A „belső korlátozás”-ba olyan kisebbségi jogok tartoznak, amelyek a nemzeti kisebbséget a belső ellenkezéstől, azaz a kisebbség olyan tagjaitól védik, akik nem hajlandók a közösség normái szerint élni és cselekedni. Ezzel szemben a „külső védelem” fogalomkörébe olyan jogok tartoznak, amelyek a közösséget a többségi társadalom hatásaitól hivatottak megvédeni. Noha ezeket az eltérő jogokat gyakran egy kalap alatt (mint kollektív jogok) emlegetik, ezek a jogok minőségileg különböznek egymástól. A belső korlátozásokkal a közösség, hatósági jogkört gyakorolva, korlátozhatja tagjainak szabadságát a

csoportszolidaritás nevében, és ezzel veszélyeztetheti az egyének szabadságát. Ezek a kisebbségi különjogok általában nem támogathatók a liberális demokrácia álláspontjáról. *Ezzel szemben a külső védelem célja, hogy megőrizze a nemzeti kisebbség jellegzetességeit, és hogy megóvja a kisebbséget a többségi társadalom kedvezőtlen döntéseitől. Ezek a jogok nincsenek ellentétben a liberális elvekkel, sőt elősegítik a többség és kisebbség egyenlőségét, hiszen csökkentik a kisebbség sebezhetőségét. Így hát a kisebbségi jogok meghatározásánál és a nemzeti kisebbségek követeléseinek az elbírálásánál nem az a döntő, hogy ki gyakorolja a csoportspecifikus jogokat, hanem az, hogy ezek a jogok a csoporttagok szabadságának a korlátozását (belső korlátozások) vagy a csoport külső védelmét (külső védelem) szolgálják-e. Az előző fejezetben megemlíttet kisebbségi jogok (önkormányzati jogok, etnikai jogok és különleges képviselési jogok) némelyike egyaránt korlátozhatja a csoporttagok szabadságát és szolgálhat külső védelemként.*

A külső védelem és az egyéni jogok között semmiféle ellentét sincs, hiszen ezek a jogok a többségi és a kisebbségi csoport (nemzet) közötti viszonyt szabályozzák, és nem befolyásolják a kisebbségi közösség és a kisebbségi egyén viszonyát!!

Közép-Kelet-Európában az őshonos nemzeti kisebbségek úgyszólván kivétel nélkül „külső védelmet” követelnek maguknak, és a gyakorlatban fel sem merül a „belső korlátozások” igénye. Az autonómia követelések, a nyelvi és oktatási különjogok egyike sem a kisebbségi csoporttagok szabadságának korlátozását célozza, ezek a jogok csupán a nemzeti kisebbségek sajátos kultúráját, önállóságát védik a többségi nemzet asszimilációs törekvéseivel szemben. A belső korlátozások, mint például a nemek közötti megkülönböztetés, vagy a kötelező vallásgyakorlás nem jellemzik a kelet-európai kisebbségeket. Hiszen amikor a kisebbségek államilag támogatott, önálló-autonóm iskolarendszert követelnek, akkor nem azt követelik, hogy az anyanyelvű iskoláztatást ráerőltethessék a kisebbséghez tartozókra, vagy hogy azokban az egyéni jogokat sértő módon iskoláztassák a kisebbségi diákokat, hanem csupán a kisebbségi közösség kultúráját igyekeznek védelmezni a többségi kultúrától. Minden egyén továbbra is szabadon dönthetne arról, hogy milyen tannyelvű iskolában tanuljon.

Visszatérve a kollektív és egyéni jogok kérdésére, a szerző szerint egyáltalában nem az a fontos, hogy a csoportspecifikus (kisebbségi különjogok) jogokat valójában ki gyakorolja⁸, erkölcsi szempontból csupán az számít, hogy miért indokoltak ezek a csoportjellegzetes jogok, és miért illetik meg a nemzeti kisebbségeket? Miért van joga autonómiára a nemzeti kisebbségeknek, és miért nincs az etnikai csoportoknak? *Kymlicka szerint a csoportok közötti egyenlőség, így az igazságosság követeli meg, hogy különjogokat biztosítsunk a nemzeti kisebbségek számára.*

Szabadság és kultúra

Kymlicka szerint az egyén szociális kultúrájának rendkívüli jelentősége van abban, hogy megértsük, miért is létfontosságúak és megokoltak a kisebbségi különjogok liberális álláspontból is. „Szociális kultúrán” a közös nyelvet, hagyományokat, értékeket, intézményeket értjük, amelyek behálózják az emberi tevékenység legtöbb területét. A nemzeti kisebbségek (kisebbségi sorba kerülésük

előtt) önálló, teljesen kiépített szociális kultúrával rendelkeztek, és ezekhez szorosan kötődtek. Minden asszimilációs kísérlet ellenére a nemzeti kisebbségek nem hajlandók (vagy csak elvéve) feladni saját kultúrájukat, hiszen ezek a kötelékek meghatározó fontosságúak a számunkra, ezekről a nemzeti kisebbségek nem mondanak le. Akaratuk ellenére kerültek kisebbségbe, és saját kultúrájukat egyenrangúnak tartják a többség kultúrájával. Ezzel szemben az etnikai csoportok (bevándorlók) önként mondanak le saját kultúrájukról, és választanak egy új kultúrát. De hogyan kötődik a szociális kultúra az egyén szabadságához? *Leegyszerűsítve, az egyén szabadsága nem más, mint szabad választás különböző lehetőségek között. Ez a választás azonban sohasem elválasztható az egyén kultúrájától, mindig egy bizonyos kultúrán belül történik. A különböző választási lehetőségeket a szociális kultúra nyújtja, de nem csupán biztosítja az opciókat, de egyúttal a kultúra tölti meg értelmekkel. Kymlicka Dworkint hívja segítségül, aki azt állítja, hogy „a kultúra nemcsak biztosítja a választás lehetőségeit, de egyben olyan lencse, amelyen át a lehetőségeket értékeljük”.* Ezért a megörökölt kulturális struktúrát mindenáron védelmeznünk kell. Kymlicka szerint az egyén szabad választásához tehát nem elég, hogy szabadon hozzáférhessen az információkhoz, hogy szabadon megvitathassa őket (egyetemes emberi jogok: sajtó-, gyűlekezési és szólásszabadság, választójog . . .), ehhez arra is szükség van, hogy hozzáférjen saját kultúrájához, mert döntése csakis így lehet szabad. De feltehetjük a kérdést: miért éppen a saját kultúrájához? *Miért nem elég, ha a nemzeti kisebbségek számára biztosítjuk a többségi kultúra hozzáférhetőségét? A választ az egyén és kultúra szoros kapcsolatában találjuk.* Elképzelhető ugyan, hogy valaki kultúrát cseréljen, de ez kivétel, általában az egyén mélyen kötődik saját kultúrájához. Ezt a megállapítást a vezető amerikai szociológusok is alátámasztják. Rawls szerint például „a nyelv, melyen gondolkodunk, amellyel kifejezzük és megértetjük magunkat . . . a kulturális kötődések . . . túl erősek ahhoz, hogy feladjuk őket” (Rawls 1993). Összegezve a fentieket, a nemzeti kisebbséghez tartozó egyén szabadsága csakis akkor lehet teljes, ha biztosítottak a számára azok a csoportspecifikus jogok, amelyek segítségével hozzáférhet, megőrizheti és ápolhatja saját önálló kultúráját. *Tehát a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek egyéni jogai nincsenek ellentétben a csoportspecifikus jogokkal, hovatovább az egyén szabadsága megköveteli a kisebbségek különjogait, a pozitív diszkriminációt.* Szükséges tehát többjogokat biztosítani a nemzeti kisebbségek számára, mert ezek nélkül a kisebbséghez tartozó egyének nem rendelkeznek azonos jogokkal és szabadságokkal, mint a többséghez tartozó állampolgárok.

Kymlicka tehát nem csupán argumentáltan lerombolja az egyéni szabadságjogokat és a kollektív, csoportspecifikus kisebbségi jogokat szembeállító, mesterségesen gerjesztett, téves következtetéseken nyugvó liberális nézetet, hanem megkísérli liberális álláspontból behizonyítani, hogy a csoportspecifikus jogok szükségesek és kívánatosak a liberális demokratikus társadalmakban. Ezt egyfelől a többség és a nemzeti kisebbség közötti egyenlőség, valamint a nemzeti kisebbséghez tartozó egyén szabadsága követeli meg. E két érv pedig hamisítatlanul és mélyen liberális, ezért bátran állíthatjuk, hogy Kymlicka elmélete credendően liberális, műve tehát nem a liberális kisebbségelmélet elleni támadás, hanem ennek az elméletnek átértékelése és újrafogalmazása. Kymlicka nem jogász, de a kisebbségvédelem sem elsősorban jogi kérdése, ezért nem zavaró, sőt egyenesen hasznos, hogy az író nem rekedt meg a száraz jogfilozófiai elmélkedéseknél, hanem

példáit és érveit az Egyesült Államok gyakorlatából meríti, elméletének támaszát pedig a vezető amerikai szociológusok legfrissebb tanai adják.

Remélhetőleg Kymlicka könyve sokakhoz eljut, és tartalmával azok is megismerkednek, akik több évtizeden át vehemensen ágáltak a kisebbségek pozitív megkülönböztetése ellen; talán megértik, hogy a kisebbségi jogokra, az autonómiára, a különjogokra pusztán a kisebbség és a többség egyenlősége érdekében van szükség; ezek a jogok valójában nem többséjogok, csupán arra szolgálnak, hogy biztosítsák az eredendően hátrányos helyzetben levő, veszélyeztetett kisebbségek megmaradását és esélyegyenlőségét.

Iff. KORHECZ Tamás

Jegyzetek

- 1 Will Kymlicka a kanadai Ottawa Egyetem professzora és kutatója, számos munkája jelent meg a politikai liberalizmus és a kultúra összefüggéseiről, valamint a kisebbségvédelem kérdéseiről.
- 2 Ilyen szerződések és egyezmények többek között: Az Európa-Tanács Kisebbségvédelmi Keretegyezménye (1994) és Parlamentjének számos Ajánlása, az ENSZ Kisebbségvédelmi Nyilatkozata (1992), az EBESZ Koppenhágai Dokumentuma (1990), a Magyarország és Szlovénia (1993), a Magyarország és Szlovákia (1995), valamint a Németország és Lengyelország (1991) között megkötött alapszerződések.
- 3 Will Kymlicka: *Multicultural Citizenship, Liberal Theory of Minority Rights* (Multikulturális állampolgárság, avagy a kisebbségi jogok liberális elmélete). Clarendon Press, Oxford, 1995
- 4 Lásd: J. S. Mill: „Considerations on Representative Government in Utilitarianism, Liberty, Representative Government”. Szerk. H. Acton, J. M. Dent, London, 1948
- 5 A Népszövetség bizonyos országokban élő kisebbségeknek nemzetközi szubjektivitást biztosított, jogaikat szerződésekbe foglalta, melyek végrehajtását a Népszövetség szervei szavatolták. A Népszövetség kisebbségvédelmi mechanizmusa összeomlásához több más tényezőn kívül az is hozzájárult, hogy a náci Németország a német kisebbségeket eszközként használta a II. világháború kirombantásához. A háborút követően a Népszövetség kisebbségvédelmi rendszerének az összeomlásával indokolták a kisebbségi jogok kihagyását számos jelentős nemzetközi dokumentumból.
- 6 Az amerikai legfelsőbb bíróság *Brown. vs. Board of Education* (oktatásügyi tanács) perében hozott ítéletét, amely kimondja, hogy alkotmányellenes az ún. „külön, de egyenlően” doktrína, amely lehetővé tette a faji megkülönböztetést, egyesek tévesen úgy értelmezték, hogy alkotmányellenes a nemzeti kisebbségek pozitív megkülönböztetése is (anyanyelvi oktatás stb.).
- 7 Angol eredetiben „Internal restriction” and „External protection”
- 8 Kymlicka szerint a csoportspecifikus jogokat gyakorolhatják a kisebbséghez tartozó egyének egyénileg (az anyanyelv használata a közigazgatásban), a kisebbségi közösség (a kisebbségi önkormányzat megválasztása), területi autonómia esetén pedig a tartomány önkormányzata (például az önálló iskolarendszer létrehozása).